

SOKRATOVA SMRT – AUTENTIČAN NAČIN FILOZOFIRANJA

Uvod

Smrt nije samo antropološka, već je to dimenzija koja obilježava bića koja u sebi imaju život. Međutim, jedino čovjek ima «privilegij» svijesti kako svoje smrtnosti, tako i smrtnost drugih bića obdarenih životom. To je jedna od bitnih oznaka koja pokazuje da je čovjek u redu bića na najvišem mjestu.

Na ovaj rad potakao nas je snažan tekst ruskog književnika F. M. Dostojevskog iz romana *Idiot*. U njemu, ali ne samo u njemu, nego i u drugim djelima, Dostojevski iz osobnog iskustva opisuje suočavanje sa smrću.

On je, naime, 22. prosinca 1849. trebao biti pogubljen na stratištu na Semjonovskom trgu. Međutim, pred samo izvršenje kazne, dolazi od cara pomilovanje te se smrtna kazna zamjenjuje zatvorom. Ovaj događaj, ali i boravak u zatvoru, prelomile su njegov život na svim područjima.

Evo kako on taj događaj pretvara u romansiranu naraciju: «Živio je u uzama i očekivao smaknuće barem još za tjedan dana; uzdao se nekako u običnu formalistiku, da spis mora još otići nekuda te će odande stići tek za tjedan dana. A tu se odjednom po nekom slučaju skratila stvar.

U pet sati izjutra on spava. Konac listopada, u pet je sati još hladno i mračno. Ulazi tamnički nadzornik, tihano, sa stražom, i oprezno mu se dodirne ramena: on se pridigne, nalakti se – vidi svjetlo: ‘Što je?’ – ‘U deset sati smaknuće.’ On onako bunovan nije povjerovao, započeo se prepirati da će spis stići za tjedan dana, no kad se sasvim razbudio, prestao se prepirati i zašutio je – tako su pripovijedali – zatim je rekao: ‘ipak je teško tako iznenada...’ i opet je ušutio i ništa više nije htio govoriti.» Dostojevski dalje opisuje trenutak pred samu smrt: «Podno stuba bio je jako blijed, a kad se popeo i stao na stratište, u jedan mah je pobijelio kao papir, sasvim kao bijeli pisaći papir. Zacijelo su mu slabile i kočile se noge i smučio mu se...»¹

Ne možemo ne uočiti neke sličnosti sa Sokratovim slučajem. Međutim, ono u čemu je bitna razlika između njega i lika iz naracije Dostojevskog, ujedno ono što oduševljava kod Sokrata, njegova je mirnoća u prihvaćanju vijesti o povratku lađe² i posljednjeg trenutka, ispijanju otrova.

1 F. M. Dostojevski, *Idiot*, Stvarnost, Zagreb 1969., str. 61-62.

2 Nakon što je Tezej, prema grčkoj mitologiji, ubio čudovište Minotaura, oslobodio je

Postoji općeprihvaćena izreka da je svaki čovjek po naravi filozof. Možemo se složiti s ovom tvrdnjom ukoliko filozofiju shvatimo u širem smislu. Međutim, ako želimo pronaći ljude koji su svoj životni stav i svoju (životnu) filozofiju živjeli dosljedno, nećemo ih mnogo pronaći. Sokrat je svoju filozofiju smatrao životnim stavom.

Za većinu ljudi Sokratov je čin nerazumljiv. S takvom sigurnošću ispiti otrov, bez okretanja lijevo i desno, već s abrahamskom rukom i sigurnošću, za neke je ili nedostižno herojstvo ili ludost.

Cilj je ovog rada prikazati Sokrata u posljednjem trenutku života, s onim što mu je prethodilo, a to je osuda i obrana i njegov filozofski stav koji mu je donio (mnogima toliko željenu) mirnoću u posljednjem trenutku života.

Prije samog početka rada, pozivamo se na riječi velikog danskog mislioca S. Kierkegaarda: «Ne! Ne smije biti zaboravljen nijedan koji u svijetu bijaše velik...»³, a Sokrat je to pak zasigurno bio.

1. Govor o smrti u filozofiji

1.1. Smrt kao fenomen

Da umire sve što je živo, opće je poznata činjenica. Objasniti odakle smrt, odgovoriti na pitanje zašto čovjek umire, prirodo-znanstvene discipline tematiziraju na svom, religije na svom, a filozofija na svom horizontu promatranja i osmišljavanja svijeta. Međutim, ovdje se javlja veoma zanimljivo pitanje: otkada je smrt prisutna u svijetu? Ako prihvatimo evoluciju, neminovno nam se nameće zaključak kako smrt nije nastala samim stvaranjem, jer u početnom trenutku (big bang) nije bilo živih bića, pa stoga nije imalo što umrijeti. A ako nije imalo što umrijeti, nije bilo ni smrti, jer smrt kao biće za sebe ne postoji. Dakle, smrt ulazi u svijet s prvim živim bićima i jedino se u njima može otkriti i ostvariti. Možemo stoga zaključiti kako je smrt prisutna u i po živim bićima. Nakon što živo biće umre, smrt ga «napušta», više to biće nije smrtno, a budući da nije smrtno, nema ni smrti više u njemu. Stoga, kada na Zemlji umre i posljednje živo biće, smrt će napustiti Zemlju skupa s tim bićem.

Atenjane plaćanja poreza: sedam mladića i djevojaka, koje su morali svake godine uručiti kretskom kralju Minosu. U spomen na taj događaj Atenjani su u znak zahvalnosti svake godine slali brod sa svečanim izaslanstvom na otok Del na čast bogu Apolonu. U vrijeme ove svečanosti nije se u Ateni smjela izvršiti nijedna smrtna kazna sve dok se brod sa izaslanstvom ne vrati nazad. Zbog te je činjenice Sokratova smrtna kazna odgođena.
3 S. Kierkegaard, *Strah i drhtanje*, Verbum, Split 2000., str. 20.

Čovjek umire. Ova je tvrdnja jedna od onih s kojima se čovjek nikada nije do kraja pomirio, a vjerojatno i neće, čemu je naša suvremena civilizacija i te kako dokaz. U skladu sa tehničkim dostignućima, svaka generacija pokušava tematizirati smrt na način svoga osmišljavanja. Sve religije svijeta u svojim temeljima imaju način ophođenja sa samom smrću i njezinim osmišljavanjem, dajući odgovor na pitanja: zašto se umire i što nakon smrti? Odgovori se nalaze u rasponu od ateističkog odbacivanja svake vjere u zagrobni život, preko života duše s Bogom ili pak do ponovnih utjelovljenja u nove egzistencije, pa tako do u beskraj. Tvrdnja s početka ostaje nepoljuljanom: čovjek umire.

Čovjek, otkako se uspravio, tj. iz horizontalnog hodanja prešao u vertikalni, mora osmišljavati kako prostor u kojem živi, tako i svoj život. Čovjek počinje razlikovati sprijeda-straga, lijevo-desno, gore-dolje. Ovakav čovjek ne može živjeti s osjećajem bačenosti u vrijeme i prostor, mora ga osmisliti. Stoga pitanja o smislu života i smrti te pitanje o stvarnosti nakon smrti, spadaju u prva i najvažnija pitanja. Čovjek počinje konstruirati svoju viziju svijeta i njegovog smisla na razini svoje antropološke strukture i prirodnog ambijenta koji ga okružuje. Počinju se javljati primitivno-religiozna tumačenja prirodnih pojava, pa tako i smrti. Vrlo rano nastaju vjerovanja u zagrobni život. Ovo nam pokazuje kako se smisao smrti prebacio u onostranost: čovjek živi i nakon smrti. Ovome je dokaz ukapanje mrtvih i predmeta skupa s njima. Čovjek je počeo ukapati pokojnike prije 70000 godina. Dakle, čovjek je vrlo rano uvidio da postoji smrt i da će ga neminovno zadesiti, pa se stoga na različite načine ophodio s njom.

Temeljno je obilježje teze o naravnoj smrti ta da smrt pripada ljudskoj naravi.⁴ Čovjek je svjestan svog osobnog kraja kojem se neminovno svaki dan sve bliže približava. Smrt možemo stalno iščekivati, ali ona nas ipak iznenadi.⁵ Upravo zbog ovoga ostaje nam veliki misterij, ali ujedno nam zadaje i strah, jer ne znamo kad će nas zadesiti. Ova spoznaja trebala bi potaknuti čovjeka da shvati kako on nije gospodar života i smrti, iako bi to želio, već treba uvidjeti kako postoji ipak nešto transcendentno ovoj stvarnosti. Bez transcendencije teško bi bilo osmisliti ne samo život ovdje na zemlji, već i samu smrt, a potom i nastavak života u nekoj drugoj dimenziji. Umiranje ateista može biti vrlo potresno iskustvo onih oko njega, jer za njega je smrt definitivni kraj. Poslije ovoga života, prema vjerovanju ateista, ne postoji ništa.

Velikani duha svih vremena pokušavali su na ovaj ili onaj način tematizirati smrt, dati odgovore na temeljna pitanja koja ona postavlja

4 Usp. A. Vučković, *Smislenost smrti*, zbornik radova, u: CUS 33, (1998.), br. 1, str. 33.

5 Usp. E. Fink, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd 1984, str. 166.

i nameće kao neizbježna. Tako možemo pratiti razvoj poimanja smrti tijekom cijele povijesti filozofije kod mnogih mislilaca. Budući da to nije tema ovoga rada, nećemo se opširno i detaljno zadržavati na tom problemu, već ćemo vidjeti tematiziranje o smrti na dva filozofska horizonta: prvi je filozofsko promišljanje o smrti čovjeka, a drugi promišljanje o smrti boga i položaj čovjeka nakon konačnog obračuna s transcendentnim počelom.

2. Povijesni okvir Sokratovog vremena i osuda na smrt

2.1. Atena u Sokratovo doba

Da bismo jasno pokazali stanje Atene u Sokratovo doba, pokušat ćemo se kratko osvrnuti na politička i vjersko-filozofska događanja i previranja onovremene Grčke i njezinih većih polisa, koji su se svim silama borili da očuvaju status vlastite državnosti, ponekad i na štetu svoga naroda.

Teško je bilo zamisliti tvrdoglavije i ponosnije gradove od ondašnjih grčkih gradova poput Atene, Sparte, Korinta, Tebe, Mileta... Teško je zamisliti veću želju za prevlasti, bogatstvom i moći istih, koji su svaki u svoje vrijeme pokušavali, često i uspijevali, nametnuti svoju hegemoniju na štetu drugih, ali u pojedinim trenucima i na svoju vlastitu.

Savezi koji su se onda sklapali među gradovima bili su privremeni i trajali su samo dok je postojala stvarna opasnost od vanjskih političkih protivnika, a zatim bi se u kratkom vremenskom razdoblju srušili te dojučerašnji prijatelji i saveznici postajahu na taj način ljuti neprijatelji.

Uoči Sokratova dolaska na svijet u Atenu su se za prevlast borile dvije struje: konzervativci, koji su željeli očuvati Peloponeski savez sklopljen sa Spartom i demokrati, koji su žudjeli za neovisnošću. Dolaskom Perikla demokrati uspijevaju u svojoj namjeri te Atena, unatoč ratu sa Spartom, postaje kulturno središte čitave Grčke. Periklovom smrću (429. god.) sve se više zaoštrava borba konzervativaca i demokrata koja rezultira velikim vojnim porazom Atene od Sparte 404. god. te rušenjem gradskih bedema i plaćanjem ratne odštete što je vodilo sve većem vojno - političkom slabljenju Atene u odnosu na druge Grčke polise. Ipak je ona ipak još neko vrijeme ostala kulturno središte, ne samo Grčke, nego i cijelog ondašnjeg poznatog svijeta.⁶

⁶ Usp. Luigi Pareti i suradnici, *Historija čovječanstva, kulturni i naučni razvoj*, Svezak drugi/knjiga druga, *Stari svijet od 500. god. pr. n. e. do početka nove ere*, Naprijed, Zagreb 1967., str. 23 – 27.

Osim političkih u Grčkoj su se, a na poseban način u Ateni, javljala i vjersko-filozofska previranja između onovremene književne struje i filozofskih struja, koje su pokušavale “zatrti” pjesničko antropomorfizirano shvaćanje božanstava i zamijeniti ga vlastitim. Naime, zbog nepostojanja snažnog svećeničkog staleža u mitologiji je nerijetko dolazilo do tolikih manipulacija božanstvima da su ona postajala oličenjem nemorala i pokvarenosti.⁷

I unutar same filozofije javljali su se žestoki verbalni sukobi i nadmudrivanja među pojedinim školama što je često diskreditiralo govore i naučavanja zajednička i jednima i drugima. Silno praznovjerje koje je sve više raslo dovelo je do pojave naglog razvoja skepticizma u filozofiji, što je dovelo “do suđenja i osuda nevjernika: Anaksagore (432.), Alkibijada (415.), Protagore (411.), Dijagore (411.).”⁸

Zbog svega ovoga pojavili su se sofisti, koji su svojom metodom “putujućih učitelja” uvelike utjecali na razvoj grčke misli te su bili temelj i oslonac i samom Sokratu, u onome što treba preokrenuti i pobiti. Ipak, ni on nije imao prigovora njihovoj govorničkoj vještini u kojoj su zaista bili izvježbani do zavidne razine i kojom su na koncu stjecali poklonike i sljedbenike, ali i zarađivali za život. Ono što im je s pravom prigovarano jest to što bi svojom retorikom uspjeli nametnuti svoje mišljenje i obraniti svoje stavove, pa makar oni bili neispravni ili nepošteni.

U ovakvom političko - filozofskom okruženju rođen je i odgojen Sokrat o komu ćemo sada nešto progovoriti.

2.2. Sokrat osuđen na smrt

2.2.1. Nekoliko crtica iz života

Ova se radnja ne bavi cjelokupnim Sokratovim životom i naukom, pa ćemo stoga iznijeti samo nekoliko osnovnih crtica iz njegova života.

Sokrat (470.-399. pr. Kr.) je bio Atenjanin. Porijeklom je iz obrtničke obitelji. Otac mu je bio kipar. Imao je ženu Ksantipu i sina. Smatrao je kako je njegova životna zadaća poučavati, ali ne za novac, kako su to činili drugi. Dane je provodio na trgu polisa ili pak s prijateljima i raspravljao, vodio duge razgovore.⁹

⁷ Usp. *Isto*, str. 262 – 263.

⁸ *Isto*, str. 263.

⁹ Jedna od stvari koja je karakterizirala grčko društvo toga vremena bila je muškoložništvo. Stoga neki promatraju i Sokrata kroz taj vid. Treba reći kako Sokrat nije bio muškoložnik. Dokaz ovome Platonov je dijalog «Simpozij» ili «O ljubavi» gdje Platon, na koncu

U svojoj četrdesetoj godini počeo je svoje filozofsko djelovanje, koje je bilo njegov životni poziv. Bio je utjecajan građanin. Ono što ga izdvaja od drugih filozofa njegova vremena, jest to što ništa nije pisao. Naime, smatrao je da je knjiga mrtva, te da ne može zamijeniti razgovor. Tako o njegovu životu i nauku moramo iščitavati djela njegovih učenika i suvremenika: Ksenofonta, Platona i Aristotela.

2.2.2. Argumenti za Sokratovu osudu i obranu

Ksenofont navodi dvije točke optužbe: «kriv je Sokrat što ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država, nego uvodi druga nova božanstva, a kriv je i zato što kvari mladež».¹⁰

Ksenofont kao obranu prvoj točki optužbe da ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država, iznosi dokaz kako je Sokrat često sam kod kuće žrtvovao te je sudjelovao i na zajedničkim gradskim žrtvama. Najjači dokaz u prilog optužbe bio je taj što je Sokrat često govorio kako mu božanstvo (δαίμονιον) □daje znakove. Međutim, nitko ga nikada nije vidio da nešto bezbožno ili opako radi ili govori.¹¹

Druga točka optužbe bila je da kvari mladež. Iz onoga što nam je poznato proizlazi kako je Sokrat bio protiv demokratskog uređenja. Bio je, također, protiv vladavine tridesetorice, kako nam to svjedoči Ksenofont, čime se zamjerio Kritiji koji je ojačao nakon poraza Atene u Peloponeskom ratu. On je zabranio Sokratu da razgovara s mladima.

Kritija je u početku bio Sokratov učenik. Nakon što je otišao od njega počeo je provoditi neuredan život. Sokrat ga je opomenuo i rekao kako je razbluda neplemenita te da se ostavi toga. Budući da Kritija nije poslušao Sokrata, ovaj mu se narugao, kako nam to svjedoči Ksenofont, rekavši kako mu se čini da se Kritiji dešava isto kao i svinji kad se želi očešati o Eutidema.¹² Tada ga je Kritija zamrzio. Kada je postao zakonodavac, uveo je zakon da se ne smije učiti vještina razgovaranja, ciljajući na Sokrata.

Sokrat je smatrao čudnim da netko postane pastir stadu goveda, a kad se njihov broj smanjuje te postaju mršavija, ne želi priznati da je loš upravitelj.

dijaloga, prikazuje Sokrata kako odlazi kući, da provede dan kako je to običavao i prije.
 10 Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980. str. 3. Citate koji su preuzeti iz djela tiskanima srpskim jezikom, formilirali smo u duhu hrvatskog jezika.

11 Usp. *Isto*, str. 5.

12 Usp. *Isto*, str. 11.

Kada je to Kritija čuo, pozvao je Sokrata i upozorio ga na odredbu da ne smije razgovarati s mladima.¹³

Optužba je bila jasna. Sokrat je mogao izbjeći smrtnu kaznu da je otišao iz Atene i prestao se baviti filozofijom, ali filozof se mora pokoravati zakonima države i onda kada mu ne idu u prilog. Stoga je ostao i prihvatio smrtnu kaznu.

Jedna od Sokratovih antologijskih rečenica svakako je ona koju je izrekao nakon osude: «Sad je došlo vrijeme da pođemo: ja idem u smrt, a vi nastavljate živjeti. Tko će od nas bolje proći, ostaje zakrito svakomu osim bogu».¹⁴

3. Posljednji dan života

3.1. *Fedon*

Platonov dijalog *Fedon* jedno je od njegovih najznačajnijih djela koje spada u spise zrelog razdoblja. Nastalo je petnaestak godina poslije smrti Platonova učitelja, Sokrata.

Djelo sadrži nekoliko zanimljivih tematskih cjelina, od kojih su svakako najznačajnije teme: besmrtnost duše, smrt filozofa, koncepcija svijeta. Glavna tema knjige, uz prikaz Sokratove neobično smirene smrti, četiri su dokaza o besmrtnosti duše.

Dok u drugim Platonovim dijalozima Sokrat ima uza se sudionike koji se, istina, u početku čine kao oni koji poznaju ono što govore, u ovome dijalogu Sokrat uza se ima sugovornike koji su mu dorasli. Od svih sudionika posljednjeg dana Sokratova života iskaču dvojica, a to su Simija i Kebet koji su bili pitagorejci. Platon nije bio nazočan jer je, kako kaže preko usta Fedona, bio bolestan.

Kada je riječ o Kebetu i Simiji, treba napomenuti da su oni bili učenici znamenitog Filolaja. Zbog teme koja se obrađuje u ovoj radnji, valja imati na umu učenje koje je pitagorejska škola, ali i učenici nakon Pitagore, imala o duši i njezinoj sudbini nakon smrti.¹⁵ Simija i Kebet stoje pod utjecajem

¹³ Usp. *Isto*, str. 11-12.

¹⁴ Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb 2000., str. 131.

¹⁵ Pitagorejci su prihvatili u svoje učenje orfički utjecaj, da je ono pravo u čovjeku samo duša, koja je okovana u tijelu, pa se odatle treba što prije spasiti. Ona će dugim seljenjem kroz razna tijela ljudi i životinja to realizirati i bit će ponovno na svojoj prvobitnoj visini. Grčki čovjek nije prihvatio ovo mišljenje. Ovo učenje nije bilo prihvaćeno u cjelini ni u samoj školi.

Filolaja. On naučava kako je duša harmonija tijela i propada nakon njegove smrti. Na ovo učenje utjecao je pitagorovac Alkmeon koji je proučavao životinje i došao do zaključka kako se čovjek razlikuje od životinje po mozgu.¹⁶

Možemo reći da je sama narav sudionika, ali i događaj koji se trebao zbiti uskoro, odredila temu o kojoj će biti govora. Pitanje na koje je Sokrat pokušao odgovoriti glasi: zašto tako mirno i sigurno ide u smrt? Zašto se ne boji umrijeti? I upravo to je tema početka dijaloga kojim nas Platon uvodi u dublju problematiku same besmrtnosti duše.

Jure Zovko, u uvodu u djelo *Fedon*, kaže kako se ni u jednom drugom dijalogu Platon nije toliko osvrnuo na filozofska mišljenja i učenja svojih prethodnika, tako da *Fedon* u stanovitom smislu predstavlja Platonov kritički razgovor s postojećom misaonom tradicijom.¹⁷

3.2. Četiri dokaza za besmrtnost duše

Odmah na početku treba naglasiti da se u pitanju broja dokaza ne slažu svi komentatori Platonove filozofije. Naime, postoji i mišljenje kako se u *Fedonu* ne bi radilo o četiri, već o tri dokaza za besmrtnost duše. Tu se spajaju prva dva dokaza u jedan te bi tako drugi dokaz bio sastavni dio prvog.

Norbert Fischer primjećuje kako se u *Fedonu* nalaze argumenti za besmrtnost duše, ali ne tako da bi ona bila dogmatski dokazana. Ostaje zadaćom osobne odluke, za koju treba hrabrost, prihvatiti vlastiti život u ovom svijetu i oblikovati ga iz nade u život onkraj smrti. Cilj je razgovora u *Fedonu* omogućiti pouzdanje i nadu ponad smrti.¹⁸

3.2.1. Prvi dokaz: iz suprotnosti

Svaki od ova četiri dokaza o besmrtnosti duše zapravo polazi od temeljne ideje koju kasnije, u dijalogu sa sugovornicima, Sokrat razrađuje i tumači tako da je sugovornici prihvate bez sumnje u njenu istinitost.

Tako prvi dokaz o besmrtnosti duše nosi kao temeljnu ideju Heraklitovu misao da sve nastaje iz svoje suprotnosti. Ovu misao

¹⁶ Usp. B. Bošnjak, *Grčka filozofija, od prvih početaka do Aristotela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1978., str. 38-39.

¹⁷ Usp. Platon, *Fedon*, Naklada Jurčić, Zagreb 1996., str. 11.

¹⁸ Usp. N. Fischer, *Čovjek traži Boga, filozofski pristup*, KS, Zagreb 2001., str. 249.

Sokrat dalje razlaže i dodatno tumači te je primjenjuje na dušu, točnije na njezinu besmrtnost. Također treba spomenuti i nauku o seljenju duša, koja također sačinjava bitni element prvog dokaza.

Prvi dokaz počinje kada, nakon što je Sokrat razložio zašto se filozof ne boji umrijeti, Kebet pita, odnosno sumnja u besmrtnost duše. On u prilog svojoj tvrdnji iznosi sumnju, kako on kaže, «ono o duši mnogo sumnje budi u ljudi, da je više nema, kad se s tijelom rastane, nego propada i gine onoga dana, kad čovjek izdiše, te čim se od tijela stane dijeliti i izlaziti, rasprši se poput daha ili dima, i nema je više».¹⁹

Sokrat kao svoj postupak uzima dijalektiku, odnosno antitetički govor; iz teze proizlazi antiteza i natrag. Tako uspoređuje lijepo i ružno, veće i manje, pravedno i nepravedno. Dakle, protivnomu se rađa protivno iz onoga što je protivnomu protivno. Ovim dijalektičnim postupkom Sokrat objašnjava i razliku između sna i jave. Jedno proizlazi iz drugoga.

U ovoj dijalektici između sna i jave Sokrat vidi analogiju sa životom i smrću. Kao što svaka pojava ima svoju suprotnost od koje nastaje, tako je i sa životom i smrću, inače priroda ne bi bila dosljedna sama sebi. Stoga Sokrat zaključuje: «priznajemo dakle i ovako, da su živi postali od mrtvih baš kao što su mrtvi od živih. A kad je to tako, onda je to, tako smo držali, negdje dovoljan dokaz, da duša mrtvih mora biti negdje, odakle opet postaje» i nadodaje malo dalje, «ako bi sve umiralo, što se života dokopa, pa ako bi poslije, kad bi umrlo, u tom obliku mrtvo ostajalo i ne bi natrag oživjelo, zar ne bi bila prijeka potreba, da bude sve mrtvo i ništa ne živi?»²⁰

Više je zamjerki ovom prvom Sokratovom dokazu o besmrtnosti duše: prikaz permanentnog procesa nastanka i nestanka stvari u prirodi; duša je shvaćena kao općeniti nositelj promjena i pokretalački princip, a da je zapravo individualnost egzistencije posve zapostavljena; nedovoljna analoška usporedba budnosti i spavanja sa životom i smrću te na koncu tzv. *petitio principii* u shvaćanju iznesenom u postavci da reinkarnacije duša uvjetuju tijek života u cjelini.²¹

3.2.2. Drugi dokaz: anamnesis

Nauk o sjećanju Platon je obradio u dijalogu *Menon*, koji je, kako se čini iz Simijina govora, dobro poznat sudionicima.

¹⁹ Platon, *Fedon*, str. 55.

²⁰ *Isto*, str. 59-60.

²¹ Usp. *Isto*, str. 13-14.

Nauk o učenju kao sjećanju zapravo je govor o njezinoj povijesnosti sjećanje onoga preegzistentno viđenoga ustvari je uspomena na bitak, na čistinu, tj. na ono otkrito i sveizloženo. Sjećanje je uvijek boravak u iskonu, tj. u bitku koji je sada, u onome što se samo tako zove, zaboravljen. Ona je duša besmrtna koja je boravila izvan epohe čovjeka; ona je jedina mogućnost filozofiranja i sagledavanja povijesti bitka koja je s onu stranu ontičke povijesti unutarsvjetskog događanja. Besmrtna je duša pružanje za vremenom bitka i spoj bića s njime.²²

Temelj je ovog drugog dokaza nauk o prisjećanju. Središnja je ideja ovoga dokaza ujedno i nauk o idejama od kojih Sokrat zapravo i polazi. Duša se prisjeća onoga što je gledala u inteligibilnoj sferi dok nije bila utjelovljena. Nakon rođenja duša sve zaboravlja te je cijeli proces učenja prisjećanje.

Sokrat sažima i kaže da «ako se tko čega sjeti, treba da on to zna otprije», te malo dalje nadodaje da «onaj za koga kažemo da se uči ne radi poslije ništa drugo, nego se opominje, te bi učenje bilo prisjećanje».²³

Upravo zbog svog boravka među idejama, koje su prema Platonu vječne, duša je vječna.

Međutim, ono što Sokrat nije dokazao, a nameće se kao pitanje njegovim sugovornicima Kebetu i Simiji, jest besmrtnost duše i nakon smrti jer većina drži da se duša nakon smrti rasprši te tako nestane skupa s tijelom.

Upravo je sadržaj odgovora na ovo pitanje Sokratov treći dokaz o besmrtnosti duše.

3.2.3. Treći dokaz: razlika između materijalnog i duhovnog

Sokrat u svom govoru polazi od razlike između materijalnog i duhovnog te njihove sudbine nakon smrti. Tijelo, materija, upravo jer je sastavljena, nakon smrti rastavlja se u svoje sastavne dijelove. Duša, naprotiv, jer je duhovna, ne može doživjeti sudbinu tijela.

Druga je razlika o kojoj Sokrat govori razlika između vidljivog i nevidljivog bivstva. Kaže kako je «duša najbližnja božanskomu, besmrtnomu, umnomu, jednostavnomu, neraspadljivomu i onomu što je uvijek o sebi jedno isto, a tijelo opet najbližnje ljudskomu, smrtnomu, ²² Usp. O. Žunec, *Mimesis, Grčko iskustvo svijeta i umjetnosti do Platona*, Latina et Graeca VPA, Zagreb 1988., str. 100-101.

²³ Platon, *Fedon*, str. 62-67.

mногоstrukomu, bezumnomu, raspadljivomu i onome, što nikad nije o sebi isto».²⁴

Stoga Sokrat zaključuje kako je duša neraspadljiva, a tijelo raspadljivo, pa dušu ne može zadesiti ista sudbina kao i tijelo.

Ovom dokazu obično se prigovara kako mu nedostaje logičko-stringentna evidentnost, ali da istodobno posjeduje impresivnu poetsko-emotivnu uvjerljivost. Neki još prigovaraju kako između Platonova svjetonazora i njegove argumentacije postoji nepremostiv jaz sličan onome između savršenih ideja i njihovih empirijskih ostvarenja; afinitet duše prema «svijetu ideja» ne određuje njezinu sudbinu poslije smrti kao što matematičar nikada neće biti sličan brojevima...²⁵

3.2.4. Četvrti dokaz: svijet ideja

Na samom početku četvrtog dokaza Simija i Kebet iznose svoje argumente zbog kojih još ne mogu prihvatiti treći dokaz kao konačan.

Simijina argumentacija dosta je jednostavna. On svojstva koja je Sokrat dao duši - da je nevidljiva, jednostavna, bestjelesna i božanska - kao pripadnik pitagorejske škole pripisuje harmoniji. Glavna njegova argumentacija leži u tome što bi u slučaju razbijanja lire harmonija prva nestala, dok će samo tijelo lire trunuti postupno. Njega zanima neće li se to isto dogoditi i s dušom.

Kebet iznosi drugu argumentaciju te spominje poznati primjer o tkalcu i odijelima. On kaže kako je moguće da je odnos koji je postavljen između duše i tijela analogan odnosu tkalca i njegove haljine. Tkalac za života napravi mnogo haljina, ali ipak posljednja ga haljina nadživi. Stoga bi se to moglo dogoditi i s dušom.

Prvi Simijin prigovor Sokrat rješava podsjećanjem Simije na početak razgovora u kojem je priznao da je naše učenje sjećanje te prema tome duša postoji prije tijela.

Sama usporedba duše s harmonijom iz više je razloga neprihvatljiva. Duša je samostalno i zasebno bivstvo dok je harmonija jedno od njegovih svojstava. Sokrat tumači da stupanj savršenosti harmonije ovisi o kakvoći glazbala dok je duša u svojoj samostalnosti i neovisnosti, a u skladu sa

²⁴ *Isto*, str. 75.

²⁵ *Usp. Isto*, str. 15.

svojim habitusom, sposobna usprotiviti se prohtjevima tijela, što se ne može reći za harmoniju kad je u pitanju njezin odnos prema glazbalu.²⁶

Kebetov prigovor Sokrat razrješuje tumačenjem odnosa uzroka nastanka i nestanka stvari, a potom i pogledom u kojem su odnosu duša i tijelo. Razočaran Anaksagorinom neodlučnošću, Sokrat se okreće prema svijetu ideja i to naziva «drugotna plovidba». Temeljna postavka koju iznosi jest da postoji lijepo samo po sebi, tako i dobro. Postoje ideje koje se ne mogu miješati sa suprotnim idejama (npr. malo i veliko), a tako je i s ljudskom dušom koja je povezana sa životom, pa je stoga nespojiva sa smrću. Dakle, duša je besmrtna.

Ova četiri dokaza bila su dovoljna da Sokrat svoje sugovornike, prvenstveno Kebeta i Simiju, uvjeri u besmrtnost duše. Daljnji tekst Fedona donosi slike svijeta kako ga vidi Platon te u posljednjih nekoliko poglavlja opisuje Sokratov oproštaj i smrt, a to je ujedno i tema posljednjeg dijela ovoga rada.

3.3. Sokratova smrt – autentičan način filozofiranja

Filozofija koja nema konkretne veze sa životom postaje teorija, više ili manje spekulativna. Nju se pobija ili dokazuje, prihvaća ili odbacuje, a da to nema nikakve konkretne veze s onim koji to čini. Već se Sokrat počeo baviti pitanjima vezanim usko uz čovjekovu egzistenciju. Tijekom srednjeg vijeka pa sve do Hegela konkretan je čovjek zaboravljen. Nakon njemačkog idealizma, odnosno teških spekulativnih ideja, filozofi uviđaju kako je čovjek, pojedinac važan; egzistencija koja je u svijetu, koja ima svoje konkretne probleme. Korijene ovoj struji možemo naći već u Sokratovoj filozofiji.

Sokrat je filozof koji je svoju filozofiju pretvorio u egzistencijalno opredjeljenje života. Filozofija je za nj *modus vivendi*. Bio je uvjeren kako filozofu više dolikuje pokoravati se zakonima polisa nego pobjeći i tako dovesti u pitanje vlastiti nauk, tj. filozofiju. Imao je priliku pobjeći, ali on je ostao.

Ta se odluka može činiti čudnim, jer koji bi čovjek između života i smrti dobrovoljno izabrao smrt. Međutim, ovu svoju odluku Sokrat obrazlaže već na samom početku Fedona te je potvrđuje na koncu svojom smrću.

Osnovna misao koja Sokrata vodi jest da kraj ovoga životanije definitivni kraj, već postoji neko drugo mjesto kamo ide. On ovako obrazlaže: «Kad

26 Usp. *Isto*, str. 20-21.

ja, Simija i Kebete, ne bih mislio, kako ću prije svega doista doći k drugim bogovima, mudrim i dobrim, pa onda k pokojnicima, boljima od ovih ljudi ovdje, krivo bih radio, da se ne ljutim na smrt. Ali ovako se, znajte dobro, nadam doći k dobrim ljudima – to doduše ne mogu baš zasigurno ustvrditi - ali da ću k bogovima, baš dobrim gospodarima dospjeti, to bih, dobro znajte, ustvrdio, ako iole inače tako što. Stoga ne samo da se ne ljutim, nego gajim dobru nadu, da mrtve nešto čeka, i to, kao što se i priča od davnina, nešto kud i kamo bolje čeka čovjeka dobra nego zla.»²⁷

Kad Sokrat razmišlja o smrti, tematizira je na način rastavljanja tijela od duše. Međutim, on pokazuje svojim sugovornicima kako pravi filozof i prije same smrti, još za života živi kao da je mrtav, jer ne vesele ga zemaljske stvari. Trajna preokupacija filozofa treba biti spoznaja, a tijelo je smetnja. Stoga duša filozofa bježi od tijela jer tijelo obmanjuje i zamagljuje pravu spoznaju. Prava spoznaja sastoji se od gledanja čistih ideja.

Pravi filozof zaista nastoji umrijeti i najmanje se od ljudi boji smrti, jer nigdje drugdje neće naći čistu spoznaju. Ako bi se koji čovjek bojao umrijeti, to bi bio dovoljan dokaz da nije pravi prijatelj filozofije, nego tijela.²⁸ Jedna od klasičnih misli grčke filozofije jest da je tijelo zatvor duše, te se ona nastoji svim silama osloboditi tamnice i vinuti se među ideje, kamo i pripada, tj. gdje je bila prije utjelovljenja.

U posljednjih pet poglavlja *Fedona* Platon opisuje zadnje trenutke svoga učitelja. Nakon što se okupao, oprostio od žene i djece, Kriton ga odvraća da odmah popije otrov. Međutim, Sokrat mu odgovara: «Mislim da neću ništa dobiti ako malo kasnije ispijem, nego ću biti sam sebi ruglo kad gramzim za životom i štedim ga, kad već u njemu ništa nema.»²⁹

Nakon uputa roba, Sokrat je ispio otrov, lako i veselo. Kada ga je ispio, svi nazočni počeli su plakati, osim Sokrata koji im se čudio. Hodao je po ćeliji te, kad su mu otežale noge, legao. Tako mu je rob savjetovao. Otrovan se polako širio prema srcu. Kad je došao do njega, Sokrat je preminuo.

Gadamer primjećuje kako najjači argument za besmrtnost duše «zapravo uopće nije nikakav argument, već faktum da se Sokrat do kraja čvrsto držao svojih uvjerenja i da ih potvrđuje svojim životom i smrću».³⁰

²⁷ *Isto*, str. 43.

²⁸ Usp. *Isto*, str. 50-53.

²⁹ *Isto*, str. 138.

³⁰ H-G. Gadamer, *Početak filozofije*, «Biblioteka Scopus», Zagreb 2000., str. 48.

Zaključak

Svaki rastanak, pogotovo na duže vrijeme, izaziva osjećaj praznine, nedostatka osobe koja odlazi. U tim trenucima ljudi se otvaraju, povjeravaju, nadaju ponovnom susretu.

Otići znači ostaviti dio sebe, dio svoje prošlosti, svega onoga što smo gradili, bilo na međuljudskom ili materijalnom planu. Rastanke uvijek prati nada u ponovni susret, uvjerenje da će se osoba koja odlazi ponovno vratiti. I umrijeti znači otići. Međutim, ovaj odlazak puno je bolniji od rastanka na neko vrijeme. Umrijeti čovjeku nije lako. Tim činom svi odnosi koje je gradio u životu, imanje koje je mukotrпно sticao, ljudi koje je volio ostaju, a on odlazi. Kamo, kako?

U posljednjim trenucima čovjekova života odlučujuću ulogu ima njegovo životno uvjerenje u zagrobni život. Ljudi, pretežno ateisti, koji umiru u uvjerenju da idu u tamu, u propast, umiru u strahovitim mukama. Za njih život nakon smrti ne postoji, oni se susreću s ništavilom. Umjesto mirne smrti imaju tjeskobu i užas. Umrijeti znači raspasti se u kozmosu, pretvoriti se u ništa.

Međutim, imati nekakvu nadu u zagrobni život daje smisao ovom zemaljskom postojanju. Sokrat je imao tu nadu. Njegova vjera u zagrobni život bila je usko povezana s njegovim naukom, filozofijom. On je čvrsto vjerovao u ono što je učio te je tako i živio. Stoga možemo sa sigurnošću reći da mu je upravo filozofija, koju je integrirao u svoj životni stav, pomogla i održala ga do kraja da ne posustane u posljednjem trenutku. Vjerovao je da ide među bogove, među ideje gdje će biti vječno blaženstvo i prava spoznaja. To uvjerenje bilo je ono što ga je održalo u posljednjim trenucima života. Stoga je i mogao s lakoćom odbiti posljednji poticaj Kritona i mirnom rukom ispisati posljednje slovo svoga života.

Možemo na koncu ovoga rada usporediti ove dvije naracije o smrti, one s početka rada i ove na kraju. Valja nam uočiti bitne razlike u samom trenutku pred smrt i što ih čini na poseban način zanimljivima. Dostojevski je govorio kako je taj čovjek bio blijed kao papir, bila mu je muka te se sigurno bojao umrijeti. Sokrat, naprotiv, miran i staložen, ne boji se umrijeti. Čak sam mora popiti otrov, dok je onaj trebao biti ubijen.

Razlika je u tome što je onaj čovjek dobio drugu šansu za život, dok je Sokrat umro. Tko je bolje prošao? Pitanje ostaje.